

CAMILLA ROSENGAARD

NÅR STEDER OPLØSES

Russeres begrebsliggørelse af et Riga under forandring

Menneskets definerings af rumlige forhold og rummets indflydelse på det sociale er et klassisk emne i etnografien. Niels Fock har – blandt mange andre ting – beskæftiget sig med problemstillinger angående rummets betydning – en interesse han i sin undervisning formidlede til sine studerende. Introduktionen til Andesindianernes strukturering og udnyttelse af Sydamerikas bjergegne (Fock 1981, 1991), Amazonasbeboernes kosmologi- og omverdensopfattelse som den udmøntes i konstruktionen af junglens landsbyer (Fock 1988), og endelig de australske indfødtes kodning af ørkenens landskab (Fock 1994) har således for mit vedkommende medført en særlig opmærksomhed på rummet som kategori. Det er et generelt træk ved en stor del af den etnografi, som er blevet skabt i Sydamerika og Australien, at rummet er i centrum. Man kunne med Appadurais ord karakterisere rummet som et „teoretisk metonym“ (Appadurai 1986:358) for de to regioner. I det følgende vil jeg bringe det metonym, som er knyttet til Andes, Amazonas og Australien med til en helt anden region – nemlig Østeuropa, hvor det ikke i samme grad har været på den antropologiske dagsorden.

Det sansede og det forestillede rum

Organisationen „Eftersøgning“ består af en lille gruppe russere i Letland. Hensigten med deres aktiviteter er at bevare de inskriptioner i rummet, der vidner om en af sovjettidens store fortællinger – den anden verdenskrig. Anatolij, som i sin egenskab af pensioneret soldat fra Den røde Hær er stifter af gruppen, bruger al sin tid på at rejse rundt i Letland for at opspore, reparere og vedligeholde russiske soldaters grave og mindesmærker fra den sidste verdenskrig. Anatolij har indsamlet et omfattende billedmateriale, der bevidner gravenes dårlige stand. Mens han fremviser fotografierne, forklarer han:

Gravsteder og mindesmærker er i dag meget medtagne, fordi der bliver foretaget hærværk imod dem. På denne sten over heltene, som faldt for fædrelandet, stod der tidligere 'en æresglorie til heltene', men en del af bogstaverne er blevet revet af. Disse to mindetavler er smadret, det ser ud som om, det har været et ganske stort arbejde for hærværksmændene at ødelægge dem. På denne kirkegård forsvinder gravstederne blot, fordi de mangler vedlige-

holdelse. Det er faktisk den lettiske stats ansvar at vedligeholde gravene, men myndighederne sagde fra start af, at det ikke var deres problem.

Ved at rejse væltede gravsten, samle stumperne af de sten, som er smadret, reparere ødelagte inskriptioner og nedfælde koordinaterne for hvert eneste sted i hele Letland, hvor der er en russisk soldat begravet, indskrifter Anatolij og medlemmerne af hans gruppe sig i rummet. I vedligeholdelsen af gravene modarbejder de den deterritorialisering¹ af den russiske befolkningsgruppe, der finder sted i Letland. Som Anatolij's beskrivelse vidner om, udvirkes deterritorialiseringen på et uofficielt plan, i kraft af vandalisering, såvel som på et officielt niveau, i form af negligering af behovet for vedligeholdelse. Den røde Hærs soldater er i hærværksmændenes – såvel som statens – øjne personer i den forkerte jord (Malkki 1992:27). Som kategori betragtet repræsenterer de den del af fortiden, der forbindes med Sovjetunionens annektering af Letland. At det netop er fortiden, som her er på spil i rummet, gør Anatolij klart opmærksom på:

Vores mål er at finde rødder – historiske rødder, det er vigtigt at bevare disse mindesmærker, historien er historien, og man kan ikke skære i den eller udelukke noget.

For Anatolij er de „historiske rødder“ ikke blot symbolsk indskrevet i rummet, men findes i bogstaveligste forstand i jorden i form af reminiscenserne af de afdøde. Igennem kultivering af rummet knytter han an til et af kernepunkterne i den officielle sovjetiske historieforståelse, og det bliver muligt at bringe forestillingen om en kontinuerlig russisk identitet i Baltikum i fokus.

I Anatolij's beretning defineres rummet gennem en kultiveringsproces, der skaber steder. Et sted er her forstået som et betydningsladet punkt i rummet, der danner rammen om forskellige former for dagligdags såvel som rituel aktivitet (Hirsch 1995:4). Defineringen af rummet i form af skabelsen af steder er et politiseret felt, da „det sansede rum [...] korresponderer med det forestillede“ (Fock 1994:5), og derfor indvirker på omverdensforståelsen.

Steder er knyttet til tiden i den forstand, at fortiden er indlejret i dem – de er således historiebærere (Løfgren 1989:183). I denne artikel vil tiden blive underordnet rummet. Tiden som kategori vil primært blive anskuet i forhold til den måde, hvorpå den er indskrevet i rumlige strukturer. Tiden vil med andre ord blive betragtet, når den krydser rummets spor.

Russernes begrebsliggørelse af Rigas rum

Kommunismens ophør blev i den lettiske hovedstad blandt andet markeret og bekendtgjort i form af en reorganisering af rummet, således at sovjetiske og dermed russiske tegn og markører i videst muligt omfang blev fjernet fra byens rum. Forbudet mod, at det russiske sprog optræder i bybilledet, udgør et af de tiltag, der skal bevirke, at rummet fremtræder lettisk.

Tjatjana, en ung russisk kvinde, som tilhører den tredjedel af Letlands befolkning, der i forbindelse med Letlands uafhængighed blev gjort statsløse, beskriver, hvorledes dette forbud blandt andet har virket i praksis:

Kort efter uafhængigheden begyndte de at male de russiske navne på alle gadeskiltene over med hvid maling, sådan at navnene kun står på lettisk. I begyndelsen var det kun skiltene i Rigas gamle bydel, som blev overmalet. Dernæst begyndte de at overmale de kyrilliske bogstaver på gadeskiltene og på husenes facader i forstæderne, men man kunne stadig ind i mellem se ting, som stod på russisk. I dag er alt overmalet – intet står på russisk mere. Jeg kan ikke længere se, hvad der står, men jeg kan se, at der er nogen, som ikke ønsker, at jeg skal kunne se.

Tjatjanas registrering af, hvorledes rummet langsomt tømmes for tegn knyttet til russerne som befolkningsgruppe, er af generel karakter. Således beskrives udgrænsningen som total i flertallet af russernes narrativer. Muligheden for at indskrive sig i rummet, sætte sig spor i byens landskab, skabe en beboelig sprække, virker ikke direkte tilgængelig. I Riga har russerne ikke længere indflydelse på det sete rum, men for at modvirke fuldstændig udgrænsning fastholder de det sovjetiske Riga som tilbagevendende referenceramme i deres narrativer. Den by, russerne diskursivt skaber, er således ikke umiddelbart synlig for en fremmed beskuer. Det er ikke en by, som kan indfanges af kameralinsen og dokumenteres inden for fotografiets ramme, men det er ikke desto mindre et „sted“, der har betydning for russernes selvforståelse.

I sin beskrivelse af hvorledes folk begriber og gengiver en bys rum, modstiller de Certeau landkortet med rutekortet (de Certeau 1988:119). I modsætning til landkortets behandling af rummet som et geografisk rum, der kan aflæses ved hjælp af en digital kode (Fock 1994:6), refererer rutekortet snarere til udvalgte punkter i rummet. Fock sammenligner rutekortet med:

turistguidens ruter, der lægger vægt på og vælger noget frem for andet, og udstikker en succession med henblik på 'dannelsesturens' højdepunkter [...] Rutekortet [...] fortæller om landskabets historie ud fra rejseførerens intentioner og skaber derved sammenhæng mellem det fysiske adskilte. I dette tilfælde er der tale om en analog kode, hvor landet er umiddelbart tolket af kortet (ibid.).

Det er netop ved hjælp af rutekortet, at russerne begrebsliggør Rigas rum. Det gamle sovjetiske landkort er i russernes narrativer blevet ophøjet til et rutekort, således at de punkter på sovjetkortet, som er blevet elimineret efter Letlands uafhængighed, nu udgør rutekortets „højdepunkter“. Snarere end at skabe en sammenhæng mellem det fysiske adskilte kreerer narrativerne en forbindelse mellem det tidsligt adskilte. Det er således i relationen mellem de to kort, at sammenbruddet af et sted bliver ekspliciteret. Boris – en yngre statsløs russer – forklarer:

I parken bag den russisk-ortodokse katedral, ikke langt fra hvor statuen af digteren Rainis står i dag, der var æresalleen. Den lå langs den sti, hvor der ikke er andet end græs og ukrudt i dag.

Irina – en 50-årig russisk kvinde – nævner ligeledes æresalleen på en tur gennem byen:

Her, hvor vi går nu, lå æresalleen – den blev fjernet på en nat, ingen ved, hvor de statuer befinder sig i dag.

„Rejseførerens“ intention med at belyse relationen mellem de to kort er at relativere de absolutte indtryk, som den omstrukturerede by afsætter på bevidstheden. Forholdet mel-

lem det sansede – eller nærmere det sete rum – og det forestillede rum gør sig her gældende: Enhver kan se, at russerne ikke har sat præg på Riga og således ikke har nogen „historisk ret“ til at indgå som statsborgere på lige fod med den lettiske del af befolkningen. Den narrative iscenesættelse af de træk af byen, som er blevet elimineret, udtrykker således et ønske om at skabe en form for historisk kontinuitet, og dermed modgå den officielle lettiske dekonstruktion af fortiden.

Den diskursive iscenesættelse af et kendt sted, som påpegingen af „hullerne“ i det sovjetiske landkort er et udtryk for, gør det muligt at knytte en forbindelse til fortiden og definere sig i forhold til den nutidige eksklusion fra den lettiske opbygning af nationen. Det er straks sværere – grundet rutekortets immaterialitet – at skabe en relation til fremtiden. Dette problem spejles i Annas brug af rutekortet:

Jeg syntes, det er forkert, at de har fjernet alle de monumenter, som blev bygget de sidste 50 år. Det, som i dag hedder Brivibasgaden, hed tidligere Leningaden. Det gør mig ulykkelig at tænke på, at mit barnebarn ikke vil vide at Leninstatuen stod på Brivibasgaden. Eller når hun går på Skolegaden, vil hun tænke på den som sådan og ikke som Andres Upitgaden, som den hed tidligere – måske vil hun ikke engang vide, hvem Andres Upit var.

Monumenterne og navngivningen af rummet udtrykker varighed, og gør mennesket i stand til at tænke i form af kontinuitet gennem generationer (Augé 1995:60). Denne evne forstyrres, når monumenter væltes, navne ændres og rummet fratages dets specifikke identitet. I brugen af rutekortet forsøger Anna at modarbejde denne proces og således vedholde en form for kontinuitet med fortiden. Men idet barnebarnet, som ikke har haft del i den symbolverden, der på godt og ondt har udgjort rammen om Annas liv, repræsenterer en fremtid, som forekommer hende uforudsigelig, bliver oplevelsen af, at der eksisterer en sammenhæng mellem fortid, nutid og fremtid vag.

Forfaldets afspejling i rummet

Processen, der har bevirket en tømning af rummet for markører knyttet til den russiske befolkningsgruppe og den sovjetiske fortid, har fundet sted samtidig med, at rummet er blevet fyldt med tegn, som henviser til de forandringer, det lettiske samfund har undergået siden Sovjetunionens sammenbrud i 1991. Mens rutekortet giver russerne mulighed for diskursivt at overkomme den udgrænsning, lettificeringen af rummet bevirker, er det langt sværere at få begrebsverdenen til at matche rummets nye elementer.

Når de prostituerede befolker byens gader ved nattetide, pornografisk materiale åbenlyst faldbydes på Rigas centrale marked, store tyske biler med mørke ruder hastigt finder vej gennem den gamle bydels snoede gader, og unge korthårede mænd iklædt Armani-jakkesæt og mobiltelefon skridter hovedgaden af, bliver de russere, som ikke har del i den nye velstand, mindet om deres manglende magt og evne til at definere det sted, hvor deres dagligdag udspiller sig. Fænomener som prostitution og social skævvridning var også en del af det sovjetiske samfund, men det er *synligheden* af disse elementer, som bevirker forskellen, der gør en forskel. Grænserne mellem de offentlige og de private domæner er på en meget drastisk og pludselig facon blevet forrykket, således at områder, som tidligere var tabubelagte, nu står til offentligt skue. Det er forfalds- og fordærvsmetaforer, som

påhæftes de nye tendenser. Den normative standard, som i denne forbindelse tages i anvendelse, udgøres af den forudgående sovjetperiode.

Dimitri påpeger direkte, at prostitutionen, som er blevet synlig og mere omfangsrig efter revolutionen, udelukkende kan begrebsliggøres i forhold til et sovjetisk værdisæt:

Nu kan man se, hvordan der er mange piger, som er begyndt at trække nede ved hovedbanegården. Moral eksisterer ikke, moral forsvinder i samfundet, det er nutidens tendens. Det er overraskende så mange mennesker, der har overskredet den moralske grænse [...] der er ingen forklaring på disse tendenser. Vi kan se, at mennesker har glemt deres åndelige opdragelse.

Sovjetperioden fungerer ligeledes som normativ standard i Irinas beretning om, hvorledes byen på mange måder forekommer hende fremmed. I Irinas beskrivelse henviser forretnings- og mafiafolkenes kørsel i byen i bogstavelig såvel som i overført forstand til den måde, hvorpå størstedelen af befolkningen skubbes ud i periferien uden mulighed for at præge Riga som sted:

Tidligere havde vi ikke alle disse biler i byens centrum. Dengang talte man jo meget om, at man skulle værne om miljøet og bevare den gamle bydels specielle atmosfære. Nu er denne snak forstummet, og de farer hensynsløst afsted i deres dyre udenlandske biler, mens vi andre springer for livet.

At sovjetperioden fungerer som normativ standard bevirker, at rummets nye tegn begrebsliggøres og defineres i form af brud med tidligere tiders praksis. Dette står i kontrast til den kontinuitet med fortiden, som skabes i form af rutekortets narrative iscenesættelse af forsvundne tegn. Begge måder at forholde sig til rummet på afspejler dog, hvorledes steder skabes relationelt (Carter 1987), det postrevolutionære Riga forstås og tillægges betydning i forhold til det sovjetiske Riga.

Afrunding

Efter at have fremvist det sidste fotografi i serien om de russiske soldaters gravsteder fortæller Anatolij om, hvorledes hans kone, før hans arbejde tog sin begyndelse, havde betvivlet, at han ville få nogen som helst succes:

Jeg begyndte selv herhjemme fuldstændig alene. Min kone grinede ad mig og troede ikke, jeg kunne gøre det, men i dag kommer der flere og flere mennesker med i gruppen, det går fremad. I dag er det dette arbejde, som giver mit liv mening. Vi må alle gøre noget for at bevare vores historie, således at den efter vores død kan leve videre i vores børn, børnebørn og kommende generationer, som skal huske, at de er russere, selvom de bor her.

Anatolij's kones latter og tvivl skal ses i lyset af den følelse af deterritorialisering, som karakteriserer de fleste russeres liv. Anatolij præger og indskriver sig i rummet. Han tilføjer rummet en række kvaliteter, der bevirker, at betydningsladede punkter i rummet bevares som steder, historien kan forestilles ud fra. Han gør det, som ellers kun – i form af rutekortet – er diskursivt tilgængeligt. I Anatolij's handling ses det – som ovenfor nævnt – at steder skabes relationelt. Hans arbejde implicerer ikke blot en relation til en sovjetisk fortid, men peger også i retning af et sted i fremtiden.

Note

1. Deterritorialisering henviser ikke udelukkende til den fysiske fjernelse af en befolkningsgruppe fra et territorium, men refererer til marginaliseringsprocesser generelt (Olwig 1997:20).

Litteratur

- Appadurai, Arjun
1986   Theory in Anthropology: Center and Periphery. *Society for Comparative Study of Society and History* 28(2):356-61.
- Augé, Marc
1995   Non-Places. Introduction to an Anthropology of Supermodernity. London: Verso.
- Carter, Paul
1987   The Road to Botany Bay: An Essay in Spatial History. London: Faber & Faber.
- de Certeau, Michel
1988   The Practice of Everyday Life. Berkeley: University of California Press.
- Fock, Niels
1981   Ethnicity and Alternative Identification: An Example from Cañar. I: N. E. Whitten (ed.): *Cultural Transformations and Ethnicity in Modern Ecuador*. Urbana: University of Illinois Press.
- 1988   Sydamerika: Waiwai. I: J. P. Sørensen (red.): *Skriftløse folks religioner*. København.
- 1991   The Topocentric Space: Cañar Indian Conceptualization of the Landscape. *Folk* 33:211-28.
- 1994   *Med Einstein i Australien. Rummet i etnografisk belysning*. *Tidsskriftet Antropologi* 30:5-13.
- Hirsch, Eric
1995   Introduction. Landscape: Between Place and Space. I: Eric Hirsch & Michael O'Hanlon (eds.): *The Anthropology of Landscape. Perspectives on Place and Space*. Oxford: Oxford University Press.
- Løfgren, Orvar
1989   Landscapes and Mindscapes. *Folk* 31:183-208.
- Malkki, Liisa
1992   National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees. *Cultural Anthropology* 7(1):24-45.
- Olwig, Karen
1997   Cultural Sites: Sustaining a Home in a Deterritorialized World. I: Karen Olwig og Kirsten Hastrup (red.): *Siting Culture. The Shifting Anthropological Object*. London: Routledge.